

шення моралі і політики в міжнародних відносинах показує наявність різних підходів до зазначеної проблематики: по-перше, це ідеї пріоритету політики над мораллю, раціоналізації та аморалізації світової політики, підпорядкування політики інтересам однієї держави або однієї групи держав; по-друге, це наявність концепції політичної етики у світовій політиці, автори якої вважають, що є політична етика, яка є професійною мораллю з тією, відмінністю від інших видів професійної моралі, що володіє в найкращому разі рекомендаційним голосом стосовно політики, але ніяк не вирішальною; по-третє – ідеї «паралельної» еволюції моралі і політики. Відповідно до цього ідеями стверджується, що політика і мораль теоретично мають шанси об'єднатися у синтезі на основі гуманістичних цінностей, але лише в результаті тривалого процесу розвитку світової політики на основі демократичних цінностей і їхньої інтелектуалізації. І останній підхід, який утверджує пріоритет моральних, загальнолюдських цінностей, норм міжнародного та гуманітарного права, над політикою в міжнародних відносинах.

Але разом з тим, незважаючи на відносний характер моралі в світовій політиці, про що вже зазначалося, мінімальний моральний імператив між-

народно-політичної поведінки вимагає від кожного державного актора керуватися необхідністю збереження інших легітимних учасників міжнародних відносин, тобто того «мінімального добра, без якого все зникне» [3, с. 432].

Список літератури

1. Мотрошилова Л. Н. О лекциях Ю. Хабермаса в Москве и об основных понятиях его концепции // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М., 1993. – С. 175.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия // М. Вебер. Избранные произведения. — М., 1990, с. 696.
3. Holsti K.J. International Politics. A Framework for Analysis. — N.Y., 1967, p. 432.
4. Hoffmann S. Duties Beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics. — New York, 1981, p. 25-28.
5. Моргантау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир // Социально-политический журнал. 1997. № 2. С. 189 – 201.
6. Ермоленко А.Н. Комунікативна реконструкція практичного розуму: етика та політика // Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. — К., 1999.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда // Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1991., С. 369.
8. Кант И. К вечному миру / Кант И -М., Московский рабочий – 1989., С. 39
9. Дмитриева Г. К. Мораль и международное право / Г. К. Дмитриева. —М., 1991.

Т. Пода

ЭТИКО-ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ ГЛОБАЛИЗОВАННОГО МИРА

В статье проведен анализ нравственных основ международных отношений глобализованного мира, общих и высших интересов человечества как морально-правовых принципов цивилизационного развития человечества в эпоху глобализации.

Ключевые слова: международная мораль, национальные ценности, общечеловеческие ценности, мягкая сила.

T. Poda

ETHICS AND PHILOSOPHICAL DIMENSION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE GLOBALIZED WORLD

The article analyzes the moral foundations of international relations in globalized world, general and higher interests of humanity as a moral and legal principles of civilizational progress of mankind in the era of globalization.

Keywords: international morality, national values, universal values, soft power.

УДК 291.11

О.М. Сідоркіна

ДУХОВНИЙ ПРОСТІР СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ: УЯВЛЕННЯ І СПРИЙНЯТТЯ

Навчально-науковий Гуманітарний інститут
Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглядаються особливості сприйняття духовного простору у колективній свідомості, формування уявлень про головні його елементи.

Ключові слова: духовний простір, колективна свідомість, уявлення, сприйняття, духовно-емоційний аспект, релігійна свідомість.

Вступ

Кардинальні суспільні перетворення у постсоціалістичних країнах супроводжувалися появою якісно нових процесів і явищ у духовній сфері життя, які розгорталися у суперечливих і навіть дихотомічних формах, визначаючи в кінцевому підсумку багатовекторність та нелінійний характер їх розвитку. Духовна складова сучасного суспільства (і духовний простір зокрема) відображаючи процеси у матеріальній сфері і одночасно впливаючи на соціальні умови життя, набула загального характеру нестійкості та концептуального різноманіття надаючи відповідних імпульсів всій соціальній системі. Саме у полі духовного простору знаходять безпосередній та концентрований вираз різні варіанти емоційного і

духовного пафосу, що відбиває емоційно-психологічний стан релігії і культури конкретного соціуму та впливає на формування специфічного типу усвідомлення та сприйняття індивідом себе і свого місця у даному просторі. У зв'язку із сучасними кризовими подіями актуальним є дослідження своєрідності духовно-емоційної складової процесів у духовному просторі, особливостей сприйняття цього простору колективною свідомістю, формування уявлень про головні його елементи.

Аналіз досліджень і публікацій

Духовно-емоційна, психологічна складова духовного простору в різних своїх аспектах знаходила своє висвітлення переважно в галузі літературознавства та мистецтвознавства, коли досліджувався

духовний простір конкретного художнього твору та його автора, витвору мистецтва чи цілого напрямку літературної традиції [7; 8]. У рамках релігієзнавства створено багато робіт, присвячених виявленню емоційно-психологічних аспектів релігійної свідомості (М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс та Ф. Енгельс, А. Ткачова, Л. Фейєрбах та ін.) [1; 3; 13]. Аналіз уявлень про простір та його структуру здійснено і у філософських працях [9; 10; 12].

Певний конкретний матеріал щодо своєрідності сприйняття духовного простору дає міфологія, етнографія та інтерпретація даних археологічних досліджень [2; 15; 17], що дозволяє досягнути проблематику сприйняття у духовному просторі колективною свідомістю із соціально-філософських позицій, зробити певні узагальнення зазначених питань.

Постановка завдання

Об'єктивна складність змістовних характеристик та зовнішніх форм прояву процесів у структурі сучасного духовного простору суспільства, плуралізація дослідницьких підходів зумовлюють необхідність подальшого його соціально-філософського осмислення на базі використання таких методологічних підходів, які б поєднували в собі урахування певного способу життя та закономірностей формування суспільної свідомості. Зазначена проблематика стала об'єктом уваги перш за все у культурознавчих, літературознавчих та мистецтвознавчих дослідженнях як поля духовного простору художнього твору, з використанням багатих традицій народного фольклору, традиційних народних уявлень та особливостей їхнього втілення в художніх образах певних регіонів чи культурно-побутових осередків життя людини. Відповідно до цього, *метою* статті є розгляд особливостей сприйняття духовного простору у колективній свідомості, формування уявлень про його головні складові елементи.

Основна частина

Еволюція особливостей сприйняття духовного простору знаходиться у тісній залежності від еволюції філософських поглядів на простір загалом, розвитку основних концепцій простору. Першою гносеологічною традицією у визначенні простору і його відображенні у свідомості людини слід вважати міфологічну. Міфологічна система має певні особливості своєї будови, що відобразилося на характерних елементах відповідної моделі простору. Насамперед, це: причинність народження простору як результат боротьби космічних сил, втілених в образи божеств в обмеженому обсязі; нерозривність категорій простору і часу; наявність певного центрального місця простору (у вигляді світового дерева, «пупа землі», священного міста, пагорба, храму, зародкового яйця тощо). При цьому віддаленість від центральної точки простору показує зростаючу невпорядкованість, його хаотичність, більшу підвладність впливу злих сил, а проходження такого горизонтального шляху від периферії до центра формує досконалість міфологічного героя, де вирішується його остаточна доля. Тому в даному аспекті цей елемент є проявом соціалізованості простору шляхом наповнення його сакральними символами, які пов'язані із долею особистості або соціальної

групи [10, с.14, 15]. Зокрема у культурі предків головною діючою особою міфології був певний пращур, володар, який слідкує за справами живих співродичів, допомагаючи їм. Взаємодія живих людей із пращурами усвідомлювалася через поняття «сили», яка могла замінити їм і дух, і душу одночасно. При цьому вважалось, що окрім майнової «зовнішньої» сили, людина успадковує і «внутрішню» силу родича у вигляді певних рис характеру [12, с. 54 – 55].

Прослідковується чітко виражений зв'язок між соціальною організацією і планом поселення, уявленнями про його планувальну структуру. Наприклад, у індіанського племені бороло соціальна організація складається із двох матрилінійних екзогамних фратрій. Одна з них асоціюється з північчю, а друга – з півднем. Відповідно до цього і поселення розділене на дві половини – північну і південну, які займають згадані фратрії [15, с. 50 – 51].

У контексті міфологічного світогляду викликає інтерес усвідомлення духовного і сакрального зв'язку людини, племені із землею, на якій вони проживають, що чітко прослідковується на матеріалах вивчення духовного світу австралійських аборигенів. У їхньому уявленні саме земля володіє людиною, а не люди володіють землею, тому що у давні часи (часи «сновидінь») предки аборигенів визначили весь ландшафт землі, надавши їй силу, а вона береже цю силу, про що свідчать сліди мандрів героїв: священні місця, де відбувалися важливі події. Сьогодні частка такої сили передається аборигенам, пов'язаним в особливий спосіб зі священними місцями, які вони зобов'язані охороняти. А відповідальність за землю передається у спадок як материнською, так і батьківською лініями [2, с. 143 – 144].

В наступний історичний період уявлення про простір спрощуються під впливом формування наукового знання, критики міфологічної картини світу з одночасним використанням основних ідей останньої. Це зумовило формування таких рис уявлень про простір, як його континуальність, кінцевість, дуалістичність (своєрідність мікро- і макрокосмосу), обумовленість структури простору матеріальними тілами і процесами, з одного боку, та цих останніх самим простором – з іншого, поява перших поглядів на квантовий характер простору.

У період Середньовіччя уявлення про простір були підпорядковані есхатологічним критерієм, згідно з яким простір описувався релігійно-моральними характеристиками. Такі уявлення були пов'язані з ідеями креаціонізму і створення простору в ході акту творіння непросторовою субстанцією. Так, низ отожнювався з пеклом, верх – з місцезнаходженням Бога, схід – з раєм, а захід – з місцем кінця світу та Страшного суду.

В епоху Відродження відбулася секуляризація уявлень про простір шляхом переведення його із категорії створених властивостей світу у субстанційні властивості. З'являється поняття абстрактного простору, позбавленого різних вміщуючих тіл, яке з розвитком наукової революції стало наповнюватися матеріальними процесами і тілами і включатися до механістичної картини світу [10, с. 35, 37 – 38, 39, 49].

Загалом, поетапну зміну уявлень про характер і структуру простору, в тому числі духовного, у свідо-

мості давнього населення України дають матеріали історико-етнографічних та археологічних досліджень. В узагальненому плані їх можна подати у наступному вигляді. Для епохи мезоліту характерною була докосмічна стадія світогляду як виток світогляду сучасного людства. Простір уявлявся як центр зародження та повернення до нього зародка, «чуринга» як єдність тіла і душі, людини й тотема, а історія людства та сам Всесвіт розглядалися як тотем і продукт його діяльності. З епохи протонеоліту і неоліту настала космічна стадія як найдавніша система світогляду нинішнього людства. Перші культи творення, уявлення про походження живого від живого, поява образів богів, перші уявлення про «закон» існування організованого Всесвіту та зодіакального кола, поділ духовного простору на світ живих і мертвих, при цьому останній мав два виміри: на краю Землі («Острови блаженних») та під землею («Тартар»). Родичі померлого мали змогу визначати один з двох його потойбічних шляхів за його моральними якостями.

В епоху мідного віку з'являються уявлення про незалежну від індивідуального тіла душу, незалежний від людей спеціальний суд над душами померлих, можливість посмертного виправлення душі у Тартарі, перші особливі ознаки культу мертвих у вигляді курганів, проникнення уявлень про «закон» повсякденний побут. Ці ознаки набули ще більшого розвитку у наступну епоху бронзи у вигляді обожнення душі, що керує тілом, розвиток будівництва курганів і пірамід як символів і моделей організації простору, як символу Всесвіту і «закону», зростання ідеї центру та впливу у суспільстві центрального поховання у кургані; різна доля душ померлих після суду богів: від залишення на небі або у Тартарі до наступного перевтілення на землі. І вже з епохи раннього залізного віку відбувається перенесення центру ваги в світогляді на соціальні сили і поступовий відхід від уявлень природного «закону» [17, с. 168 – 169].

Уявлення про духовний простір суспільства та окремого індивіда мають наукове і практичне значення також для дослідження сучасних процесів у духовній сфері. Не останнє значення тут відіграють емоційно-психологічні аспекти духовності. Вони свого часу відіграли важливу роль у виникненні християнства, куди можна включити і поетичний аналіз релігійного характеру, що притаманний тій чи іншій місцевості (Ф. Енгельс) [13, с. 21].

Аналіз сучасного стану масової суспільної свідомості дозволяє говорити про наявність такого специфічного його прояву як феномен парадоксу. Парадоксальність у реально функціонуючій свідомості полягає у поєднанні в свідомості одних і тих же окремих людей різнонаправлених і навіть суперечливих думок, суджень, установок та орієнтацій тобто, це особливий клас появи реально функціонуючої суспільної свідомості сучасності, який може розглядатися як особлива форма суперечностей, що породжує взаємовиключні установки та орієнтації людей. Даний парадокс є характерним не лише для суспільства, держави, соціальних груп та організацій, не лише для взаємозв'язку свідомості і поведінки, але і для індивідуальної свідомості, де співіснують іноді чітко неусвідомлювані суперечливі уяв-

лення, що на практиці проявляється у сповідуванні індивідом одночасно взаємовиключних цінностей довіри до них [14, с. 7]. Вказуючи на наявність саме реально функціонуючої практичної свідомості, а не лише з гносеологічними та онтологічними засадами знання (певними «логічними конструктами»), Ж. Тощенко акцентує увагу на суперечливі форми та різноманітні пропорції переплетіння у змісті подібної свідомості наукових поглядів та буденних уявлень, міфологізованих суджень та забобонів, політизованих установок і примітивних орієнтацій із різним ступенем присутності в ній її складових компонентів стосовно різних соціальних груп та прошарків. Зазначена проблема має низку важливих аспектів явищ: анімії, фрустрації, а також порушення чіткого взаємозв'язку цінностей і орієнтацій із соціальною структурою суспільства, зростаюча роль певних груп впливу на процес функціонування суспільної свідомості, неадекватність реакції суспільства і владних структур на системні зміни, необхідність уточнення трактовок хибної, міфологізованої та нездорової свідомості, ролі і місця стереотипів у житті сучасної людини тощо. Феномен парадоксальності проявляється в національній, економічній, моральній, екологічній, естетичній та релігійній свідомості. Наприклад, в останній, парадоксальний характер мають декларації про зростаючу релігійність, яка спростовується реальними даними про ступінь причетності до віри (систематичність відвідувань церкви, дотримання обрядів, кількість причастя та інших елементів церковного життя) [14, с. 10].

З урахуванням подібних станів соціально-психологічного самопочуття суспільства робилися й інші соціологічні трактування явища релігійного ренесансу, яке саме виступає «однією з парадоксальних особливостей модернізації у країнах пострадянського простору» [11, с. 114]. Із цих позицій масове звернення до релігії слід вважати результатом психологічного дискомфорту, що супроводжує злам звичних стереотипів, від втрати ідентичності та прагнення подолати хаос. Це виявилось у бажанні знаходження нової колективної і індивідуальної ідентичності, отримання готової нової картини світу, чому відповідали саме духовні ідентичності релігійного характеру. Звернення до релігії виступає і як результат інфантилізації за умов невротизуючого життєвого середовища, і як прояв нового каналу виходу патерналізму з традиційною метафорою сім'ї, неформальними зв'язками довіри та солідарності (на відміну від західної ліберальної моделі цінностей) [11, с. 117 – 118].

Свого часу значна увага зверталася представниками російської і української релігійної філософії на аналіз причин зміни релігійної ідеології світською у післяжовтневий період, а також зворотній процес відродження традиційної релігійності. На сьогоднішній день не менш важливого значення набуло питання про дослідження ідейних процесів у пострадянських суспільствах після кризи світської ідеологічної системи. Одним із таких питань є аналіз змістовної спорідненості світської і релігійної ідеології, що відбулося на сучасних тенденціях у релігійній свідомості в Україні та сприяло її актуалізації.

Важливе питання аналізу проблем наступності стосовно таких соціально-історичних явищ, як дореволюційний та радянський духовний простір, розглядалося у роботах С. Кара-Мурзи, М. Чешкова та ін. [6; 16]. Використовуючи нові підходи у методиці порівняльного аналізу з використанням низки нових категорій і понять, М. Чешков приходять до обґрунтованого висновку про те, що трансформації у радянський період загалом не підривали інваріантного образу країни, а судячи за подібністю змін, що відбувалися як у дореволюційній Росії, так і у радянський період, та за рівнозначністю зв'язків наступності і розриву між ними, має підстави застосовувати поняття «зв'язка» як вираз російсько-радянської соціоісторичної спільності [16, с. 104]. До аналогічних висновків прийшов і С. Кара-Мурза, який на основі порівняльного аналізу ментальних структур радянського суспільства із сучасними духовними і модернізаційними процесами у світі, відніс це суспільство до суспільств традиційного типу [6].

Інший підхід до цього питання здійснено через категорію Реформації та її релігійного прояву – протестантизму. Порівнюючи умови розвитку протестантизму та більшовизму, можна помітити у них дві культурологічні моделі реформації з багатьма спільними рисами. При цьому протестантизм виступає як універсальна свідомість і культури, як фундаментальна ідея протесту взагалі, критичного ставлення до дійсності. «У випадку з російською реформацією ХХ століття це був протест проти старої патріархальної церковно-православної і самодержавної традиції, але у рамках самої цієї традиції, що і визначило суперечливий характер радянської релігії і культури. Більшовизм як масовий рух у селянській країні був би неможливий без опори на зрівняльну психологію ранньохристиянської громади, котра культивувалася у живому образі російської селянської громади. Модель лєнінської Реформації, відкидаючи офіційне християнство..., апелювала,... до образу первісного християнства...» [4, с. 76; 5, с. 89 – 101].

Висновки

Отже, розглядаючи особливості сприйняття духовного простору у колективній свідомості, ми спостерігаємо історичний динамізм цього процесу. Еволюція особливостей сприйняття духовного простору знаходиться у тісній залежності від еволюції філософських поглядів на простір загалом, розвитку основних концепцій простору. Уявлення про духов-

ний простір суспільства та окремого індивіда мають наукове і практичне значення також для дослідження сучасних процесів у духовній сфері.

Список літератури

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Дэвидсон Р. Путешествия никогда не кончаются / Р. Дэвидсон / Пер. с англ. Ю. С. Родман. – М.: Мысль, 1991. – 218, [2] с.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – 204 с.
4. Жукоцкий В. Д. Лютер и Ленин: две культурологические модели реформации / В. Д. Жукоцкий // Общественные науки и современность. – 2006. – № 1. – С. 69-82.
5. Жукоцкий В. Д. Русская реформация XX века: логика исторической трансформации атеистического протестантизма большевиков. / В. Д. Жукоцкий // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 89-102.
6. Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2008. – 1200 с. – (Классика русской мысли).
7. Кіреєва Т. І. Духовний простір Нового часу / Кіреєва Т. І., Кіреєва О. Г. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 2. – С. 81-86.
8. Колодкевич Г. Духовний простір саду в поетичних воєзях В. Стуса / Г. Колодкевич // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://1576.ua/uploads/files/6190/Kolodkevuch_Galina.Duhovnyi_prostir_sadu_v_poetichnih_voziazh_V.Stusa.1576.ua.pdf.
9. Костюк Т. Акіосфера духовної ідентифікації особистості / Т. Костюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Випуск 14. Частина 1. – С. 13-25.
10. Потемкин В. К. Пространство в структуре мира. / Потемкин В. К., Симанов А. Л. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 176 с. (Серия «Наука и технический прогресс»).
11. Резанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Л. Резанова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 114-125.
12. Симонов П. В. Происхождение духовности / Симонов П. В., Ершов П. М., Вяземский Ю. П. – М.: Наука, 1989. – 352 с. («Общество и личность»).
13. Ткачева А. А. О духовно-эмоциональном своеобразии новых религиозных движений Востока / А. А. Ткачева // Религии мира. История и современность. Ежегодник 1988. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. – С. 20-37.
14. Тощенко Ж. О парадоксах общественного сознания / Ж. Тощенко // СОЦИС – 1995. – № 11. – С. 3-11.
15. Файнберг Л. А. Обманчивый рай: Человек в тропиках Южной Америки / Л. А. Файнберг. – М.: Мысль, 1986. – 173 с.
16. Чешков М. А. Дореволюционная Россия и Советский Союз: анализ преемственности и разрыва / Чешков М. А. // Общественные науки и современность. -1997. – №1. – С. 92-104.
17. Чмихов М. О. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. – К.: Либідь, 1992. – 376 с.

Е. Сидоркина

ДУХОВНОЕ ПРОСТРАНСТВО ОБЩЕСТВА И ЛИЧНОСТИ: ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ВОСПРИЯТИЕ

В статье рассматриваются особенности восприятия духовного пространства в коллективном сознании, формирование представлений о главных его элементах.

Ключевые слова: духовное пространство, коллективное сознание, представления, восприятие, духовно-эмоциональный аспект, религиозное сознание

E. Sidorkina

SPIRITUAL SPACE OF SOCIETY AND THE INDIVIDUAL: PRESENTATION AND PERCEPTION

This article discusses the features of perception of spiritual space in the collective consciousness, conceptions of its main elements.

Key words: spiritual space, collective consciousness, representation, perception, spiritual and emotional aspect, religious consciousness.